
Національна ідея

Оксана Веретюк

СКАЖИ МЕНІ, ХТО Я?

(Проблема національної ідентичності літератури,
літературного твору та його автора)

Як стверджують феноменологи різних країн, лише читач може оцінити, чи зреалізувалося задумане автором як література, чи ні¹. Однак визначити “літературність” того чи того твору стає щораз важче: розмовна мова увірвалась у вірш, до того ж він втратив ритм і риму, змішалось високе й низьке у прозі та драмі, осунулося композиційне рихтування тощо. Ще важче нині з’ясувати національну приналежність літературного твору (творів) окремих авторів. Та й чи варто робити це в епоху суцільної інтерференції мов і культур? Якщо так, то в чийй компетенції має перебувати вирішення цього завдання? Читача? Самого автора? Погляньмо на проблему під кутом зору порівняльного літературознавства, не відкидаючи при цьому й інших. Отже, **читач**. При відтворенні складного й запутаного процесу накладання національної приналежності автора на його твір (твори) варто скористатися двоєдиною феноменологічною ситуацією літературного твору, яку описав Ж.П.Сартр, — “писання-читання”. “Спроектоване автором”, на думку вченого, виступає антитезою до “зреалізованого читачем”. Наголошуючи на активній ролі автора-творця, який презентує “свідомість активних учасників літературної комунікації”, він водночас віддає належне й “пасивному” читачеві: “духовний витвір” створює читач, але створює, опираючись на те, що *написав* автор і куди спрямував читацьку свідомість (курсив мій. — *О.В.*)².

Автор, свідомо чи несвідомо, спрямовує на читача ідентифікатори своєї етнічності, національної ідентичності та національної ідентичності свого твору (творів). Водночас національна ідентичність письменника як усвідомлена етнічність визначається цілою низкою факторів; найвагоміші серед них — мовний, географічний, культурний, державний, ідеологічний, релігійний та фактор історичної пам’яті. При цьому варто зазначити, що про письменницьку ідентичність як органічну єдність можна говорити лише тоді, коли національна ідентичність автора-індивіда та національна ідентичність його творів повністю збігаються. Щоправда, трапляються випадки, коли національна ідентичність автора не тотожна національній ідентичності його літературного доробку. Скажімо, режисер і постановник п’єс ірландця С.Беккета в Англії, Ірландії, Німеччині й Польщі, видавець і перекладач його книжок польською мовою³ і його близький знайомий А.Лібера на моє запитання, чи відчував себе С.Беккет ірландцем, відповів, що

---

¹ Див., зокрема: *Searl J.R. The Logical Status of Fictional Discourse // New Literary History. — 1975. — № 6. — P.319.*

² *Sartre J.P. Czym jest literatura? — Warszawa, 1968. — S. 138-139.*

³ *Beckett S. Wierność przegranej (wybór i opracowanie Antoni Libera, przekład Antoni Libera, Marcin Nowoszewski). — Kraków, 1999.*

він навіть “генеалогію мав романську, первісно прізвище його предків писалося через французьке “Q”!), зате, додав, його твори — *ірландські* на рівні пейзажу, на рівні духу. Навіть ті, що написані англійською чи французькою мовами. Це засвідчує реакція ірландського глядача. Тільки ірландці сміялися, плакали, співали, кричали на виставах “свого” Беккета, і тим помітно відрізнялися від стриманого німецького та скептичного англійського глядача.

Етнічність. Читацька свідомість звичайного читача й читача-критика істотно різняться, особливо у визначенні національної ідентичності автора та його твору (творів). Звичайний читач ідентифікує їх переважно інтуїтивно, спираючись на власний емпіричний досвід. При цьому він бере до уваги зовнішні вияви етнічності й національності, перш за все мову твору та громадянство автора, або ж орієнтується на супровідні коментарі, вступне чи заключне слово видавців. Натомість критик, визначаючи національну ідентичність автора чи його твору, звертається до наукових засновків, теорій, категорій, дефініцій.

“Національність” літератури. Художній твір може бути або свідомою маніфестацією національної ідентичності свого автора, або неусвідомленою, пасивно виявленою, але активно впізнаною читачем. Водночас визначити “національність” окремого літературного твору чи цілого творчого доробку деяких авторів, як уже зазначалося, досить складно, а іноді неможливо.

Розуміння національної ідентичності літературного твору безпосередньо пов’язане з поняттям “національна література”, і єднає їх спільний індикатор — “національний характер”. Угорський компаративіст Т.Кланічай, досліджуючи питання космополітизму літератури (70–80-і рр.), звернувся до романтичної ідеї ідентичності національної культури, тобто взяв до уваги перш за все “внутрішню когеренцію”: “Без сумніву, — постулював він, — лінгвістичні, географічні й політичні дані дуже важливі (...). Однак ні перші, ні другі не достатні для визначення її національної ідентичності. (...) Саме національний характер є системою національних відмінностей літератури, тобто сукупністю явищ, що відрізняють мистецтво одного народу від мистецтва іншого. (...) Національна література — це література, яка задовольняє вимоги розвинутого національного суспільства, яка відображає життя й справи цього суспільства, незалежно від того, чи воно становить собою автономну державу, чи ні”⁴. Згадаймо: романтизм пов’язував національний характер твору з його винятковістю; Ф.Шлегель, скажімо, із романтичним міфознавством, зокрема з присутністю національних міфів, символів, раритетів, що виражали специфіку зв’язків того чи того народу з природою і світом. Отож романтизм витворив поняття “романтичний націоналізм”, безпосередньо пов’язане з поняттям культурно-історичної національної ідентичності⁵. У XIX ст. народилося почуття національної свідомості, яке завжди має відношення до держави-нації. Нерідко ідентичність визначали історичне й культурне минуле, почуття національної солідарності й колективної ідентичності, мова.

Мова. Мова була й залишається складовою національного характеру літератури. Мова номінує державу й національну ідентичність. Приміром, поляки й українці після втрати їхніми державами незалежності писали свої твори рідною мовою на батьківщині й на еміграції — Т.Шевченко, скажімо, у російському Петербурзі, далекому й чужому Казахстані, І.Котляревський — у зрусифікованій Полтаві, А.Міцкевич, Ю.Словацький, Ц.Норвід — у Парижі, С.Жеромський — у зрусифікованій

⁴ Цит. за: Janaszek-Ivaničková H. O współczesnej komparatystyce literackiej. — Warszawa, 1989. — S.88.

⁵ Weretiuk O. Filozofia tragicznej wolności: Lina Kostenko: “Beresteczko”// Przegląd Humanistyczny. — 2005.

Варшаві. Однак мова імперії, мова нової вітчизни впливала й на їхнє письмо, на їхню таку національно виражену культуру — аж до завуальованої інтерференції.

Траплялися й випадки повного “поглинання” колоніальних мов імперською та створення ситуації білінгвізму, що применшує роль мови в номінації національності. 47 р. н.е. римські легіони напали на чудову гірську країну Валлію (Камбрію, Цимру), а 1536 р. її поневолили англійці. Однак валлійську культуру, і насамперед мову, незважаючи на 200 років перебування країни під англійською п’ятою, вдалося врятувати — завдяки діяльності групки людей, які невтомно використовували для письма й читання, а також пропагували серед народу Біблію валлійською мовою, давньою мовою Цимру. Знищення національної ідентичності валлійців загарбники почали із заборони їхньої рідної мови. Британський уряд видав т.зв. “Блакитні Книги” (щось на зразок Валуєвського та Емського указів в Україні. — *О.В.*). П.Пірс, перший президент Ірландії, теж поневоленої країни, назвав їх справжньою машиною для мордування культури й мови валлійців: “Це була дерев’яна колода з написом, що забороняв говорити валлійською мовою. Англійський у(му)читель вішав її на шию дитини, яка посміла заговорити у школі по-валлійськи. Дитина могла позбутися колоди, віддаючи її тому, хто звернувся до неї рідною мовою”⁶. Внаслідку валлійці стали двомовними, їхня література твориться обома мовами, і це певною мірою ускладнює визначення її національної ідентичності.

Мовна ідентичність особливо важлива в умовах насадженої колоніальної політики метрополії, адже, приміром, Р.Кіплінг, Дж.Конрад і С.Рушді, хоч і різняться походженням (англійське, польське, індійське), написали основні свої твори в Англії державною мовою цієї країни, і отже, представляють британську літературу. Водночас Т.Шевченко, А.Міцкевич і О.Пушкін, які не тільки творили в одній державі, а й жили в ній в один і той самий час, належать до різних національних літератур. Їхні твори, написані мовою рідного народу, були могутнім засобом формування мовної ідеології, трьох різних типів колективної національної свідомості — української, польської, російської. У творчості Р.Кіплінга (1865—1936) особиста й письменницька ідентичність наклалися одна на одну: британець, виразник ідей своєї держави, співець імперії в “піковий” період її метрополійного розвитку, писав мовою предків і своєї держави. Дж.Конрад (Теодор Юзеф Конрад Коженювський), поляк із трагічною спадщиною російського імперіалізму, послуговуючись типово англійськими мовно-художніми засобами, писав про наслідки ганебних дій британського імперіалізму щодо поневолених ним народів (напр., “*Nostromo, a Tale of the Seaboard*”, 1904). А наш сучасник Д.Фаулз узагалі рішуче відмежовується від агресивного британського імперського націоналізму на користь англійського: “Я англієць, а не британець”⁷.

Білінгвізм. Отже, маємо приклади незбігання мовної, державної, етнічної й національно-літературної ідентичності. Зрештою, на світі, як засвідчує антрополог В.Джон Онг, на майже три тисячі сучасних мов припадає лише 78 створених у них літератур, тобто на окремі мови припадає кільканадцять національних літератур, а сотні інших мов ще не створили власної національної літератури. У сьогоднішній Європі Ісландія та Португалія, мабуть, єдині моноетнічні держави, але їх мешканці не обов’язково монолінгвічні. Багатомовність — прикметна ознака сьогоднішнього світу: Індія, Швейцарія та Бельгія — полілінгвістичні країни, Канада та Фінляндія — офіційно, на державному рівні, білінгвальні, Парагвай — приклад білінгвізму та

⁶ *Wieluński J.-E.* Cymru znaczy Walia // *Nad Bugiem i Narwą (Над Бугом і Нарвою)*. Українське письмо Podlasia. — 1996. — №1–2. — S.35.

⁷ *Fowles J.* Być Anglikiem, lecz nie Brytyjczykiem // *Kanały czasoprzestrzeni. Eseje i in. pisma.* — Poznań, 2002. — S. 125–126.

диглосії⁸, Люксембург — триглосії. На думку Ш.Гоффманн, це відображає офіційну державну політику щодо однієї або всіх національних меншин країни (мова номінує державу, а держава номінує мову)⁹.

Білінгвізм може бути зумовлений багатьма факторами. Переважно це особистісні, соціоісторичні та культурні. Соціоісторичними причинами Ш.Гоффманн пояснює той факт, що вся аристократія Європи свого часу розмовляла французькою мовою — це засвідчувало приналежність її до *élite*. Король Пруссії, Фрідріх Великий, був щиро переконаний, що німецька мова придатна лише для коней і солдатів¹⁰.

При вивченні етнічної ідентичності варто, на мою думку, звернути особливу увагу на домінанти. При цьому під етнічністю слід розуміти суспільний продукт (група утримує межі між “своїми” й “чужими”), первинні, генетично породжені зв’язки (успадкована генетично здатність створення індивідом власного іміджу в очах інших для самовизначення), продукт історичний (розвивається і змінюється упродовж віків) і явище інструментальне (етнічність допомагає групі/одиниці здобути багатство, владу, зробити кар’єру). Ці домінанти перетинаються, а почасти й накладаються на причини білінгвізму, що ще раз засвідчує важливість мовного ідентифікатора національної ідентичності творця і його творіння.

Розрізняють 15 типів білінгвізму. Вони варіюють від вродженого натурального білінгвізму дворічної дитини різномовних батьків, яка легко й натурально переходить від одного до іншого мовних кодів, до вторинного, набутого білінгвізму іммігрантів із меншою чи більшою здатністю змінювати мовні коди (3,11,12, 13-й типи) та набутого професійного білінгвізму технічних і синхронних перекладачів (7,8)¹¹. Білінгвісти всіх видів водночас і бікультурні; вони або свідомі цього й відкрито маніфестують свою приналежність до двох різних культур (на рівні дому, родини, побуту, їжі, духовного життя), або несвідомі, але спостережені у бікультурності іншими. Читач-дослідник творів, писаних білінгвістами, мусить пам’ятати про це у визначенні національної ідентичності автора та його творів і завважувати інтерференцію не лише на фонологічному, граматичному, лексичному рівнях, у запозиченні чи code switching, а й на рівні злиття чи накладання культур.

Говорячи про дихотомію універсального та національного в літературі, варто наголосити на вихідному єдиному цілому, що ділиться на дихотомічні складові. Марія Деллапре постулювала: “Література національна та універсальна — поняття очевидні і водночас складні. Взагалі, як відомо, до національної літератури належить кожен текст, написаний мовою даного народу, і репрезентативний для його культури, натомість до літератури універсальної належать тексти, в яких виражені загальнолюдські цінності, тобто спільні для всіх. Перша пов’язана із замиканням, а друга із розімкненням простору. Перша виникає в конкретному середовищі і спрямована на конкретного реципієнта, друга існує поза часом і простором і її адресатом виступає кожний”¹². На мою ж думку, насамперед варто брати до уваги цілісність вихідного національного літературного процесу і культурного контексту, який, відповідно до історичного функціонування творів, вкотре ділиться на дихотомічні складові. Немає культури без коріння, без

⁸ *Diglossia* — “the psychological state of an individual who has access to more than one linguistic code as means of social communication” [Bilingualism.htm](#)

⁹ *Hoffmann C.* An Introduction to Bilingualism. — London; New York, 1994. — P.13.

¹⁰ *Ibid.* — P.3.

¹¹ *Ibid.* — S. 16-17.

¹² *Delaperré M.* Entre discours national et Création universelle. Dilemmes de la littérature de l’Europe médiane // *Narodowy i ponadnarodowy charakter literatury / Pod red. M. Cieśli-Korytowskiej.* — Kraków, 1996. — S. 439.

національного обличчя; загальнолюдське, наднаціональне не відкидає національного компонента — адже зберігається корінь — у семантичному й морфологічному розумінні (над-*націон*-альне). Нинішня епоха культурної глобалізації, як колись, на початку XIX ст., епоха промислової революції, повертається до космополітизму. Повоєнна міграція населення, зумовлена економічними, політичними й ідеологічними факторами, сприяла виникненню “транснаціональних” і “міграційних” культур, багатьох із нас зробила білінгвальними. Скликаються міжнародні конференції для обговорення проблеми “ре-дефініції” національної літератури як категорії неактуальної (Update: Re-definition of Nation Literature and Cinema in the Third Millenium), для розв’язання проблем транзиту і трансгресії в епоху мультикультуралізму¹³. Сучасні полілінгвізм і поліглісія, що максимально сприяють людським контактам, не мають затьмарити національної ідентичності літератур і творів наднаціональної вартості. Мистецтво багате своїм розмаїттям. І навіть наднаціональний В.Шекспір і космополітичний С.Беккет зберігають свою англійськість і ірландськість.

м. Жешув (Польща) — м. Тернопіль

---

¹³ Див. матеріали XVI Конгресу МАКА (XVI-th Congress of International Comparative Literature Association. — Pretoria, 2000. — 13–19 August).

Франце Бернік

КУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ. НЕБЕЗПЕКА ТА ПЕРСПЕКТИВИ*.

Тема ця, специфічна для словенської, як і будь-якої іншої національної культури, і водночас спільна для всіх національних культур, надзвичайно актуальна, адже процес глобалізації відбувається скрізь і тепер. Ми звернулися до словенського прикладу як показового, адже всі європейські культури входять у процес глобалізації приблизно за однакових зовнішніх умов. Тому видається доцільним коротко зупинитися на сутності словенців, які розвивають свою культуру і формують її зміст, що послідовно визначає їхню ідентичність.

Що ж таке національна культура і що таке національна ідентичність? Первісне значення ідентичності — однаковість, тобто відповідність між особливостями якогось явища, особи чи кількох осіб, між річчю та її проявами. Ідентичність — це динаміка відповідностей, які беруться за основу, можливо, якоїсь сталої висхідної. Таку відповідність і слід шукати в національній історії, а також в історії культури.

Із цього погляду про наших пращурів можна сказати, що їхня колективна свідомість, з якої пізніше розвинулася свідомість національна, почала формуватися між VII—IX століттями в добу Карантанії — вільного об’єднання племен східно-альпійського

---

* Доповідь академіка Словенської академії наук і мистецтв Франце Берніка, виголошена на XIII Міжнародному з’їзді славистів, який відбувся в Любляні у серпні 2003 року, не тільки не втратила актуальності, а й набуває в Україні на сучасному етапі її розвитку особливої ваги. Перекладено за: *France Bernik. Kulturna identiteta v obdobju globalizacije, Nevarnosti in perspektive* // Slavistična revija. — 2003. — L.51. — Posebna številka. — S.3–9. Прим. перекладача.